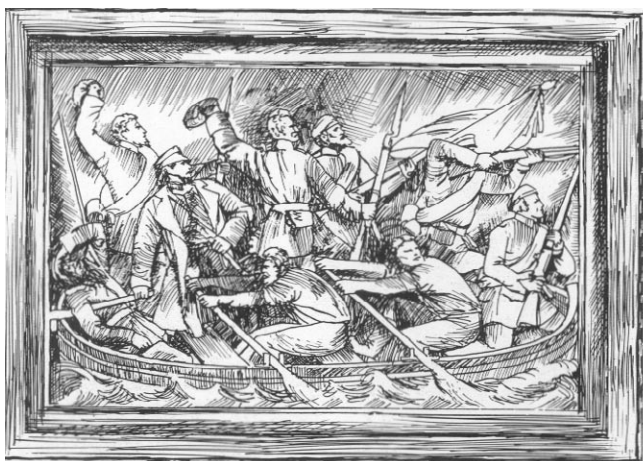

Kampen om Als

Efter tyskernes storm på Dybbøl den 18. april 1864 trak den danske hær sig over til Als. Allerede to dage efter stormen startede en fredskonference i London. Her forsøgte bl.a. England at mægle mellem Danmark og Preussen ved at foreslå en grænse stort set som den nuværende. Dette blev afvist af de danske forhandlere, som forlangte "Danmark til Ejderen". Sidst i juni 1864 brød forhandlingerne sammen og krigen fortsatte.

Tidligt om morgenen den 29. juni satte preusserne over Als Sund i 166 robåde og pontonfærger. Hovedstyrken startede fra Sottrup Storskov kl. 2.00 i 95 fartøjer og gik 10 minutter senere i land ved skovfogedhuset på Arnkil. Den danske styrke på 50 mand ved Skovfogedhuset blev hurtigt nedkæmpet af de 1.450 preussere, der stormede op ad kystskrånningen.

De tyske robåde og pontonfærger sejlede i pendulfart og overførte i løbet af kort tid endnu flere styrker. Den danske hovedstyrke, der lå i Ulkebøl-Sønderborg området, gik mod nord og mødte fjenden.

Overfarten til Arnkil d. 29. juni 1864.

På Arnkil-halvøen stod i de tidlige morgentimer det sidste store slag Danmark har deltaget i på dansk jord. Særligt ved landsbyen Kær blev der kæmpet hårdt.

På få timer mistede den danske hær godt 3.000 af de 12.000 soldater på Als. 216 var dræbte, resten var sårede, taget til fange eller forsvundet.

Den danske hær trak sig tilbage til Sydals og blev udskibet til Fyn. Kort efter indgik Danmark en våbenhvile. Få måneder senere underskrev Danmark den traktat der afstod Sønderjylland til Tyskland.

Først i 1920 – efter 1. Verdenskrig – blev Sønderjylland genforenet med Danmark, og den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland blev fastlagt.

Velkommen til Als Sund

Als Sund området er et typisk østjysk landskab med bøgeskove, smålunde, gårde og landsbyer, sund og fjord. Midt i området ligger det dybe Als Sund, der på en gang både skiller og samler Sundeved og Arnkil.

Den gode jord og det milde klima er godt til bl.a. frugtavl, og en række plantager har i årevis leveret gode æbler og anden frugt til Sønderborgs indbyggere. Erhvervsfiskeriet er gået tilbage, men endnu holder en lille håndfuld erhvervsfiskere stand i Sønderborg og Sottrupskov.

Kulturhistorisk er området spændende. Gravsten og mindsten overalt i området fortæller i dag et stykke spændende Danmarkshistorie fra krigen mellem Danmark og Preussen i 1864.

Også naturen har meget at byde på. I Arnkil Skov har fiskehejren en koloni i bøgene. Langs kysterne yngler stor skallesluger i hule træer og redekasser, og i Sandbjerg Sø kan du opleve den toppede lappedykkers parringsdans. Her kan du normalt også se grågås, trolldand og taffeland. Arnkil Skov lugter i maj stærkt af de mange ramsløg, og i skovene på Sundeved vokser bl.a. hvidpletet lungeurt og hulrodet lærkespore. I de mindre skove og lunde er den fredede orkidé tyndakset gøgeurt ret talrig.

Praktiske oplysninger

Vandreruter: Der findes 2 afmærkede vandreruter i området (se kortet). Derudover er der mange veje og stier der gør det let at komme rundt.

Primitiv overnatning: På Arnkilsøre tæt ved kysten findes en primitiv overnatningsplads som frit kan benyttes. Der er toilet ved den nærliggende P-plads. Du kan komme til pladsen med jolle/kano.

Bålpads: I Arnkil Skov kan du frit benytte den lille bålpads der ligger med udsigt over Augustenborg Fjord.

Kontakt: Folderen er lavet i samarbejde mellem Sønderjyllands Amt, Sundeved og Sønderborg Kommuner samt Skov- og Naturstyrelsen, som lokalt kan kontaktes ved Gråsten Statsskovdistrikt, e-mail: graasten@sns.dk eller tlf. 74 65 14 64, www.skovognatur.dk

Sønderjyllands Amt har udgivet en række naturfoldere med forslag til ture. Se www.udinaturen.sja.dk

• Als Sund

Serien »Vandreture« er foldere over udvalgte naturområder. De kan fås på biblioteker og turistbureauer, samt ved indgangene til mange af områderne. Se også www.skovognatur.dk

Miljøministeriet Skov- og Naturstyrelsen

- forvalter statsejede skove og andre naturområder i hele landet
- tager ved driften hensyn til befolkningens friluftsliv, produktion af træ og beskyttelse af natur- og kulturværdier.

**Skov- og Naturstyrelsen forvalter
190.000 ha skov- og andre naturområder**

Als Sund

097-0412 (Revideret 2004) Grafisk tilrettelægning og kort: Parabole. Tegninger: Poul Andersen. Tryk: Phonix Trykkeriet A/S. Denne tryksag bærer det nordiske miljømærke Svane. Licensnr. 541 006

Miljøministeriet
Skov- og Naturstyrelsen
Vandreture nr. 97

Det kan du opleve på Arnkil

Kriggergravene

De danske soldater, der faldt under kampen om Als, blev begravet af lokalbefolkningen, efterhånden som de blev fundet på markerne. Derfor er der så mange grave på Arnkil i modsætning til Dybbøl, hvor der er få, store fællesgrave. Gravene er blevet passet af lokalbefolkningen siden 1864.

Den største kriggergrav med 64 faldne soldater ligger bag Rønhave. Du kan parkere i Rønhave Skov og gå gennem skoven til graven.

Især i 1930'erne blev der rejst mange mindsten på Arnkil for de faldne i 1864.

Skovene

På Kær Halvø driver Gråsten Statsskovdistrikt tre skove. Yderst på halvøen finder vi Arnkil Skov på 75 ha. Over for lufthavnen ligger Arnkils Maj på 12 ha. Rønhave Skov på 5 ha ligger øst for gården Rønhave og har oprindelig hørt sammen med gården.

Skovene rummer mange forskellige slags løvtræer. På den gode lerjord og med det blide klima dominerer bøgen de fleste steder.

Skovene drives på en naturvenlig måde med selvforyngelse, dvs. at træerne kaster deres frø i skovbunden, hvor de spirer og danner næste trægeneration. Skovdriften er i balance. Træerne er i alle aldre fra 0-140 år, og der fødes ikke mere end tilvæksten.

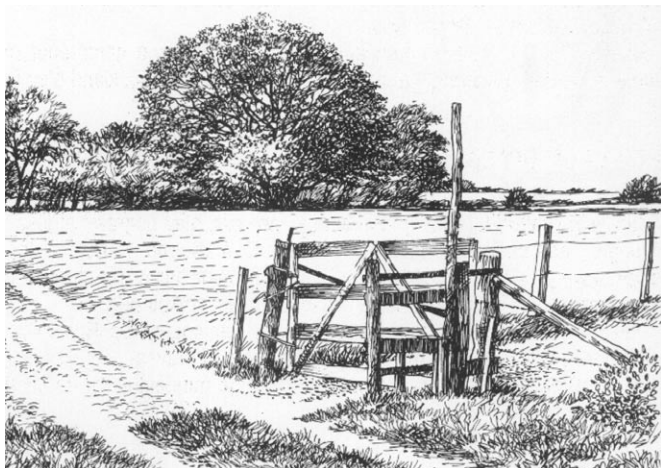
De selvsåede træer bliver udtyndet og de store træer fældet inden de begynder at rådne op indefra og dermed mister handelsværdien. Nogle af de gamle træer får dog lov at blive stående til glæde for insekter og fugle.

Miljøministeren besluttede i 1993 at en del af landets statsskove skal ligge som urørt skov. Her skal træer og buske have lov til at udvikle sig på naturens betingelser. På den måde bidrager også Danmark til at bevare verdens naturskove med deres rigdom af træer, buske og planter.

På Kær Halvø er 10 ha siden år 2000 blevet udlagt til urørt skov, nemlig den østlige del af Arnkils Fredskov og hele Rønhave Skov. Siden da er der ikke blevet fældet flere træer i disse skove. Du er velkommen til at gå i skovene.

Landsbyen Kær

Kær er en såkaldt vejforsteby, hvor de gamle gårde og huse ligger som perler på en snor langs vejen – i modsætning til andre landsbyer, der er samlet om et gadekær. Mindsten i haverne fortæller om de voldsomme kampe i 1864.

Arnkilsøre.

Rønhave

På vej mod Arnkil kommer du forbi gården Rønhave. Den lave, hvide hovedbygning og voldgraven fortæller historien om Rønhaves fortid som en lille herregård. Ved genforeningen i 1920 overtog den danske stat Rønhave, og i 1925-26 blev 27 husmandsbrug udstykket fra gården. Det var et led i den tids landbrugspolitik at oprette små familiebrug og samtidig et vigtigt led i arbejdet med at styrke danskheden.

Arnkilsøre

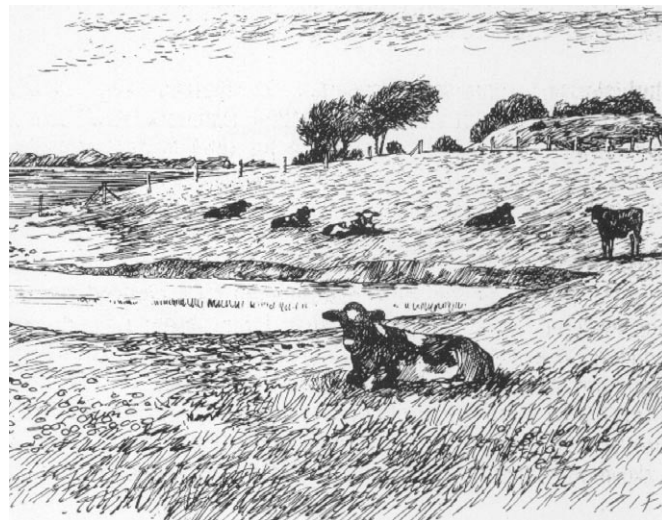
Yderst på Arnkil har Gråsten Statsskovdistrikt et overdrevsareal på ca. 30 ha. Området blev fredet i 1924 og har været anvendt som militært øvelsesterræn og som fælles areal for lokale landmænd til høslet og græsning.

Der er offentlig adgang til hele området, som stadig benyttes til græsning. Du kan både gå på stierne og i foldene.

Løvfrøen yngler i dammene, og skrænten ned mod Als Sund byder på spændende planter som tyndakset gøgeurt, hulkravet og storblomstret kodriver. Løvfrøerne kan kun leve, hvor der er lav vegetation, og deres overlevelse er derfor betinget af at området afgræsses.

Ud mod Als Sund ligger en kriggergrav med 22 danske soldater, der blev dræbt her under kampene den 29. juni 1864.

I det sydlige hjørne ned mod Als Sund findes et lille område med en primitiv overnatningsplads (se kortet).

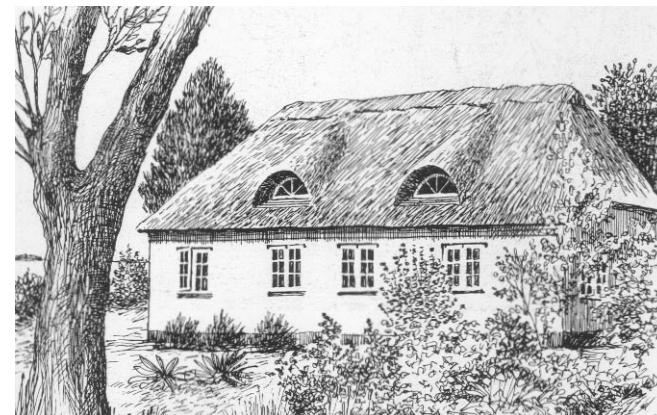
Arnkilsøre.

Det kan du opleve på Sundeved

Skanse X på Dybbøl

Et af de bedste overblik over Als Sund området får du fra den danske skanse X på Dybbøl Banke. Skansen ligger syd for landevejen mellem Sønderborg og Røgebøl. Her stod den preussiske hærledelse den 29. juni 1864 og iagttagt overgangen over Als Sund. I dag kan du forestille dig den store flåde af både og pontonfærger på vej over Als Sund fra Sottrup Storskov mod Arnkil.

Fra skanse X er der stier til de øvrige skanser på Dybbøl, Historiecenter Dybbøl Banke og Dybbøl Mølle.

Nydamhuset.

Nydam Mose

På Sundeved ligger Danmarks mest berømte offermose, Nydam Mose. I jernalderen var området en hellig sø, og her ofrede man i perioden 200-600 år e.K. store mængder krigsbytte i form af våben, skibe, redskaber og smykker.

Søen groede til og blev til mose. Først i 1859 opdagede arkæologerne, at der lå skatte i mosen, og de startede udgravninger. I 1863 dukkede sensationen frem – to velbevarede skibe fra ca. 300 e.K. I 1864 satte krigen en stopper for arbejdet – og det ene skib gik til. Det andet – den berømte Nydambåd – kan i dag ses på Gottorp Slot i Slesvig.

Nogle år foregår der udgravninger i Nydam Mose, og stadig flere spændende fund dukker op. Nydam Mose er et besøg værd hele året. Selskabet for Nydamforskning informerer om fund og udgravninger ved P-pladsen og i mosen.

Sandbjerg Slot

Hovedbygningen på Sandbjerg Slot er et af Sønderjyllands smukkeste palæer. Det er bygget i 1787-88 af Grev Conrad Reventlow.

Sandbjerg Gods blev samlet i 1500-tallet af Hertug Hans den Yngre, der med hård hånd nedlagde bøndergårdene i området. I 1673 blev godset erhvervet af slægten Reventlow, der er kendt som bøndernes venner. Slægten ejede godset til 1930. Som de første i Danmark startede de på frivillig basis udstykning af godset til selvstændige bøndergårde og skabte de landbrug, vi stadig ser omkring Sandbjerg.

Gårdene er bygget af teglsten fra sydslesviske teglværker – de såkaldte Flensborgsten, der er lidt tyndere end de danske sten.

I 1864 blev slottet bl.a. anvendt som preussisk feltlazaret. Efter at den danske hær havde trukket sig tilbage til Als, blev slottet en kort overgang anvendt som preussisk stabskvarter. Da uret på slottet slog 2 om morgenen den 29. juni 1864, var det signal til de preussiske styrker i Sottrup Storskov om at starte sejlturen over Als Sund.

I 1954 skænkede den daværende ejer, Karen Blixens søster Ellen Dahl, hele ejendommen på 131 ha til Århus Universitet, der nu driver den som kursus-ejendom.

Sottrup Storskov

Århus Universitet ejer også den smukke bøgeskov, der ligger ned til Als Sund. Det var herfra, at hovedparten af den preussiske landgangsstyrke startede. Du kan gå ad den gamle gendarmsti langs kysten og stadig finde rester af ramper, hvor preussernes robåde blev sat i vandet samt udgravninger til preussiske kanonstillinger.